

Наташа Вуловић/Марија Ћинђић

Институт за српски језик САНУ, Београд*

Фразеолошке јединице с хришћанским компонентама у речницима савременог турског језика

Сажетак: У раду¹ ће бити представљене и анализирани фразеолошке јединице с хришћанским компонентама заступљене у речницима савременог турског језика (једнојезичног и двојезичног). Осим различитих фразеологизама (*Bocuk domuzuna dönmeк биџи ухрањен и дедео као Божићно њрасе; papaz her gün pılav yemez не једе њој сваки дан њилав*) биће размотрена и гнома (*Her firavunun bir Musası çıkar Сваки фараон има свој Мојсија*). Приликом анализе, пажња ће бити усмерена и ка могућностима изналажења одговарајућих пандана у доступном фразеолошком материјалу из српског језика.

Кључне речи: фразеолошка јединица, компаративна фразеологија, лексема, хришћанство, српски језик, турски језик.

Разматрањем састава хришћанске лексике ексцерпирани из једнотомног речника савременог турског језика (ТС 2010), као и Турско-српског речника (Ћинђић 2012) пажњу нам је скренуо и речнички текст који се тиче израза и фразеолошких јединица уз поједине лексеме. Стога смо анализом фразеолошког материјала у овом раду покушали изнаћи сличности и различитости у начину исцртавања језичке слике света, чиме се компаративна фразеологија и баџи. Наравно, у сегментима, јер је тематски оквир сужен на маркирани слој фразеолошких јединица.

С обзиром на то да ексцерпирана грађа није преобимна (обухвата десетак фразеолошких јединица), а да су у саставу поједини фразеологизми (тј. фразеолошке јединице у ужем смислу), нпр. *наџиздан (накићен) као Ускриће јаје (paskalya yumurtası gibi)*, а неколико њих фразеолошке јединице у ширем смислу (ту спадају и изрази, изреке, пословице и сл.), попут *Сваки фараон има свој Мојсија (her firavunun bir Musası çıkar)*, то ће нашим истраживањем бити обухваћене фразеолошке јединице у ширем смислу. Фразеолошке јединице, захваљујући својој репродуктивности, релативно стабилној структури и значењу, као вишелексемни спојеви целовитог значења (идиоматични), јесу експресивне језичке јединице које представљају својеврсна „складишта“ најразличитијих културних садржаја. Фразеолошки фонд једног језика посебно је важан за релативно младу лингвистичку дисциплину — лингвокултурологију². Да би се до тих културних информација доспело фразеологија се као лингвистичка дисциплина ослања и на знања из других научних дисциплина (културологије, етнологије, социологије, историје религије, теологије

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 148005 *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

¹ У тематско-методолошком смислу ово истраживање представља наставак прошлогодњег рада објављеног у Зборнику радова трећег годишњег симпозиона (в. Вуловић, Ћинђић 2011, у литератури).

² Лингвокултурологија проучава језик као феномен културе и настала је као производ антропоцентричне парадигме у лингвистици. То је наука, изникла на спони лингвистике и културологије која истражује манифестације култура народа, одражене и окамењене у језику (Маслова 2010: 28).

је и сл.). Ово је неопходно јер се у језику за изражавање различитих садржаја приликом оцењивања или квалификовања појава из реалног света користе сликовите представе, као део колективног наслеђа, стереотипи, наслеђени симболи и симболична значења, митски мотиви у језичком знаку и сл. Стога ће и предмет наше анализе бити лингвистички поглед на културне информације у језичком материјалу описаном у поменутих речницима.

Поредбени фразеологизми представљају структурни вишелексемни спој познат у многим језицима, а код којих се семантички процеси заснивају на компарацији, поређењу, а не на метафори (метонимији) као код других фразеологизама. Поређењем се леви део (оно што се пореди) и десни, компаративни део (оно са чим се пореди) зближавају, али се не поистовећују, као што је то случај код метафоре. Наиме, „поређење само указује на зближавање објеката и може да се користи и при описивању случајне или тренутне сличности“ (Гољак 2009: 215). Није било које поређење фразеолошко (нпр. *(Милан је) њијан као њејов оџац*). Да би поређење било фразеолошко потребно је да се њиме упоређују неистородни предмети или бића различитог порекла и састава (нпр. човек и ђаво), појмови, уз одређени, виши или нижи степен сликовитости (идиоматичности) у компаративном делу (нпр. *њијан као ћускија*, *њијан као дуја* и др.) и квалификацију неке доминантне особине која се некоме или нечему приписује (в. Мршевић 1987: 42). Још један важан услов да поређење буде фразеолошко јесте његова репродукција у разговорном језику, мора бити потврђена његова употребна вредност, односно тај услов „лежи у његовој конвенционалности, општости“, у широкој употреби унутар једне заједнице (Мршевић 1987: 93).

У нашој грађи забележени су следећи поредбени фразеологизми с хришћанским компонентама: *дедео и ухрањен као Божићно ѓрасе (Vosuk domuzina dönnek)*, *наџиздан (накићен) као Ускршње јаје (paskalya yumurtasi gibi)*, *дедео као црквени сџуд (о врату), (kilise diređi gibi)*, *сџајајџи као кий (крсџ) (put kesilmek)*. Структура прва три поредбена фразеологизма је истоветна: у левом (тематском) делу је придев и/или трпни глаголски придев у свом примарном значењу (*дедео, ухрањен, наџиздан, накићен*), док је у десном, компаративном (ремаатском) делу сликовита представа у језичком знаку. Значења лексема у компаративном делу, односно именичких синтагми у овом случају састоје се од једне истакнуте, маркиране особине која доминира значењем. Тако, значење фразеолошке јединице *дедео и ухрањен као Божићно ѓрасе (Vosuk domuzina dönnek)* јесте „много дедео, јако угојен, ухрањен“, *наџиздан (накићен) као Ускршње јаје (paskalya yumurtasi gibi)* значи „много, превише дотеран, накићен, нашминкан“, а *дедео као црквени сџуд (о врату) (kilise diređi gibi)* има значење „много дедео, набрекао од дебљине, задригао.“ Семантичка структура ових фразеолошких јединица је провидна, јер је познат обичај у народу припремања свињског меса за Божићну трпезу, фарбања и шарања јаја за празник Васкрс (Ускрс), то је оно што карактерише православне обичаје прослављања поменутих празника, док је семантика трећег поредбеног фразеологизма готово без идиоматичности. Слика је заснована на простом поређењу са црквеним стубом по особини дебљине, односно ширине. Хришћанска, православна културна информација у овим поредбеним фразеологизмима садржана је у атрибутима који иду уз именице (Божићни, Ускршње и црквени). И у српском језику постоји компарација *дедео као ѓрасе (свиња)*, али без атрибута, што је и очекивано, јер није истоветан однос према свињском месу у различитим културно-језичким концептима разнородних култура и народа. Нисмо нашли поређење у доступној фразеолошкој

грађи из речника са Ускршњим јајетом или са црквеним стубом (у српском језику постоји израз *сѿајајѿи као сѿуб*, али то је друга семантика од турског компаративног фразеологизма). Посебно је занимљива лексема *Божић* која се налази у основи компаративног дела прве поредбене фразеолошке јединице, а о њој смо говорили у нашем прошлогодишњем излагању. За нас је значајна јер је највероватније српског порекла стога што је наш народни назив за празник Христовог рођења јединствен у словенском, а и у православном свету и стога што су остале лексеме које се тичу појмова из православља већином грчког порекла. Да подсетимо, лексемом *Восик* се именује само православни Божић у турском језику (в. Вуловић, Ђинђић 2010: 735).

Фразеолошка јединица *сѿајајѿи као киѿ (крстѿ) (put kesilmek)* у свом значењу садржи сему *укрућен* и сему *нем, нејомичан*. У српском језику постоји адекватан синонимски поредбени фразеологизам *сѿајајѿи (укиѿиѿи се) као дрвени свеѿиѿц (Боѿ, Марија) у значењу укиѿиѿи се, сѿајајѿи укочено, држајѿи се укочено, нејокрејно*. У наведеној фразеолошкој јединици глагол је у свом примарном значењу, а у десном делу је лексема *кип*, односно *крст*. Одакле на овом месту заједно *кип*, као манифестација неког Божанства и *крст*? Познато је да у православном црквеном животу и испољавању вере и кроз црквену уметност није било кипова којима су представљани Господ, Богородица или неко од светитеља. У хришћанству је овај начин приказивања и манифестације везан за западну римокатоличку уметност. Али мало је вероватно да се у турском поредбеном фразеологизму ради о тим фигурама. Највероватније је да ће одговор бити управо у анализи српског поредбеног фразеологизма инспирисаној закључцима наших етнолога и антрополога Веселина Чајкановића и Бојана Јовановића. Наиме, стари идоли предхришћанских митологија били су од дрвета или од камена. Христијанизација је ишла у више таласа. Познато је и да је ненасилна борба са старим паганским облицима божанстава и обичаја подразумевала и одвикавање од многобоштва а успостављање хришћанске симболике. Наравно, то није увек бивало константно, већ се у неким периодима губила дистинкција знака и значења (исп. Јовановић 2000: 42–45). Тако су стари идоли код којих су се људи окупљали, како каже Чајкановић, били замењивани крстом, места и окружења били освештани и више нису били део паганског ритуала (Чајкановић 1994: 143). Сматрамо да је ово разлог због којег се *кип* и *крст* којим је *кип* замењен налазе као варијантни облици у том поредбеном фразеологизму. Реченична фразеолошка јединица *не једе ѿоѿ сваки дан ѿилав (paraz her gün rılav yemez)*, има значење у турском језику *не указује се увек ѿовољна ѿрилика; не може се све одвијајѿи увек на жељени начин*. Код ове фразеолошке јединице јасан је однос са мотивационом базом и постоји двоструки семантички план (конкретно значење базног облика) и пренесено значење које јесте фразеолошко значење. Мотивација за настанак глобалног значења је у семама којима се изражава симболика посебно квалитетног и цењеног састојка богате трпезе, а одатле и семе *добар, квалиѿеѿиѿан, ѿријајѿан, исѿуњен*. Наравно, у српском језику постоји фразеолошка јединица *није сваки дан Божић* и његова варијанта настала према звучности, рими *није сваки дан Бадњи дан* у значењу *не може се увек очекивајѿи оно шѿио је добро*, који можемо сматрати одговарајућим панданом према значењу наведене турске фразеолошке јединице.

Фразеолошка јединица *Сваки фараон има своѿ Мојсија (her firavunun bir Musa-sı çikar)* своју мотивацију има у библијским догађајима описаним у Другој књизи Мојсијевој (која се зове Излазак). Укратко, на почетку се говори о доласку Јевреја („синова Израилевих“) у Мисир, о њиховом тешком положају у мисирској држави и убијању по фараоновој наредби мушке новорођенчади, као и о Мојсијевом поре-

клу. Тешке и неправедне услове живота јудејског народа Господ ће преко Мојсија променити: „И Бог чу уздисање њихово, и опомену се Бог завјета својега с Аврамом, с Исаком и с Јаковом. И погледа Бог на синове Израилеве, и видје их... И рече Господ: добро видјех невољу народа својега у Мисиру, и чух вику његову од зла које му чине настојници, јер познах муку његову. И сиђох да га избавим из руку Мисирских, и да га изведем из оне земље у земљу добру и пространу“ (Изл 2: 24–25; 3: 7–8). Али, фараон је постајао све суровији и суровији: „А послјије изиде Мојсије и Арон пред Фараона, и рекоше му: Овако вели Господ Бог Израилев: пусти народ мој да ми празнују празник у пустињи. Али Фараон рече: ко је Господ да послушам глас његов и пустим Израиља? Не знам Господа, нити ћу пустити Израиља“ (Изл 5: 1–2).

И поред свих чуда и помора које Бог учини преко Мојсија у Мисиру (вода Нила која је била крвава, најезда жаба, дуба, инсеката, помор стоке и људи, најезда скакаваца, густа тама у којој је био цео Мисир сем Гесемске земље где су били Израилци), фараон је дајући обећања из тренутног страха одустајао касније од дате речи и постајао још суровији. То је трајало све до помора (морије) новорођенчади и изласка Израиљаца из Мисира у пустињу уз добро познат прелазак Црвеног мора. Фараон је био побеђен Божијом вољом која се извршавала преко Мојсија, што је било незауостављиво. Ова упорност и немогућност спречавања правде (оличене у Божијој вољи) јесте била мотивација за настанак изреке *сваки фараон има своја Мојсија* (*her firavunun bir Musası çıkar*). У српском језику нисмо успели да пронађемо адекватан синонимни израз, али би одређену сличност можда показивала изрека *и над њојом има њој у значењу над сваком влашћу има виша власћ*.

Можемо закључити да се и поред религијских термина и израза везаних за преовлађујућу религију ислам, у турском језику чувају и поједини вишелексемни спојеви, чије су компоненте и семантика несумњиво хришћанског порекла. Фразеолошки материјал је различитих структурно-семантичких карактеристика, а овом приликом смо се бавили анализом неколиких фразеолошких јединица са поредбеном и реченичном структуром. Мотивације за настанак глобалних значења разматраних фразеологизама везане су или директно за библијску тематику, тј. у питању су библизми (*Сваки фараон има свој Мојсија* (*her firavunun bir Musası çıkar*)) или за хришћанску праксу прослављања појединих празника (*дедео и ухрањен као Божићно ѓрасе* (*Bocuk domuzuna dönmeek*), *наиздан (накићен) као Ускршње јаје* (*paskalya yumurtası gibi*)) или, пак, за хришћанску симболику (*сџајајџи као кџи (крсџи)* (*put kesilmek*)). Није било могуће изнаћи истоветан пандан у структурно-компонентном смислу у српском језику за сваки од анализираних примера, али су могући, као што смо видели, донекле семантички подударни примери. Овим радом бисмо уобличи, никако и исцрпили тему истраживања хришћанског супстрата у савременом турском језику. Сматрамо да је доступан фразеолошки материјал значајан за истраживање како лингвиста и фразеолога, тако и етнолога, историчара религије, културолога и представника сродних хуманистичких дисциплина.

Phraseological units with Christian components in the dictionaries of contemporary Turkish language

Abstract: In this paper, phraseological units with Christian components included in the dictionaries of contemporary Turkish language (monolingual and bilingual) will be presented and analysed. Except different phraseologisms (*Bocuk domuzuna dönmeek to be well fed and fat as a Christmas pig; Paskalya yumurtası gibi ornate and tawdry as an Easter egg*) some gnomes will be discussed as well (*Her firavunun bir Musası çıkar Every Pharaoh has its own Moses*). During

the analyses, the attention will be directed to the possibilities of finding appropriate matches in the available phraseological material from the Serbian language.

Key words: phraseological unit, comparative phraseology, lexeme, Christianity, Serbian language, Turkish language.

Литература

- Вуловић, Ђинђић 2011:** Наташа Вуловић, Марија Ђинђић, О лексици из сфере православне духовности у савременом турском језику, *Српска теологија данас (СТД)*, књ. 3: Српска теологија данас 2011: Зборник радова трећег годишњег симпозиона, 734–739, Београд: Институт за теолошка истраживања ПБФ.
- Гољак 2009:** Светлана Гољак, Идиоматичност у фразеологији (на примеру српских и белоруских фразеологизама), *Научни сасијанак слависти у Вукове дане* 38/1, Београд: Филолошки факултет.
- Јовановић 2000:** Бојан Јовановић, *Дух њајанској наслеђа у српској традиционалној култури*, Нови Сад: Светови.
- Маслова 2010:** Валентина А. Маслова, *Лингвокултурологија*, Москва: Высшее профессиональное образование, Издательский центр „Академия“.
- Мршевић 1987:** Драгана Мршевић, *Фразеолошке јлајолско-именичке синџајме у савременом српскохрвајском језику*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Чајкановић 1994:** Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о диљкама*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књига четврта, Београд: Српска књижевна зајдруга — Београдски издавачко-графички завод — Просвета — Партедон М. А. М.

Извори

- Аксој 1995:** Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*, İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Ђинђић 2012:** Marija Đinđić, *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu (у штампии).
- ТС 2010:** *Türkçe Sözlük*, 11 baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.